

ศิลปะในการวิเคราะห์ วิจัยหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา

ศาสตราจารย์พิเศษจำนงค์ ทองประเสริฐ
ราชบัณฑิต

การศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยนั้น เรามีจุดมุ่งหมายที่จะให้นิสิตนักศึกษา รู้จักวิเคราะห์และวิจัยวิชา ที่ตนได้ศึกษามานั้น เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจความหมายแตกฉานในวิชาพระพุทธศาสนาที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระบรมศาสดาของเราทรงสอนให้เรารู้จักวิเคราะห์วิจัยด้วยสติปัญญาของตนจนเข้าใจแล้ว ค่อยเชื่อ เพราะความเชื่อเช่นนี้จะเป็ความเชื่อที่มั่นคงไม่คลอนแคลน เรียกว่า “อจลศรัทธา” คือศรัทธา ที่ไม่หวั่นไหวแล้ว ซึ่งนับว่าเป็นศาสนาที่แปลกไปจากศาสนาอื่น ๆ ซึ่งมักจะสอนให้มีศรัทธาอย่างมงาย คือ ถ้าพระคัมภีร์ว่าไว้อย่างไรหรือศาสดาเจ้าลัทธิสอนไว้อย่างนี้ ก็จะต้องเชื่อตามนั้น มิฉะนั้นอาจจะต้อง ตกนรกเมื่อตายไปแล้ว ส่วนพระพุทธศาสนานั้นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามิได้สอนให้เชื่ออย่าง มงาย หากให้ใช้ปัญญาพิจารณาโดยถ่องแท้เสียก่อนแล้วจึง...เชื่อ ทั้งนี้เพราะพระองค์ได้ตรัสสอนไว้ใน “ธัมมนิยามสูตร” ว่า

“อุปปาทา วา ภิกขเว ตถาคทานํ อนุปปาทา วา ตถาคทานํ จิตา ว สา ธาตุ ธมมภูจิติตา ธมมนิยามตา ฯลฯ”

ซึ่งขอแปลอย่างสรุปว่า “ไม่ว่าพระตถาคต (คือพระพุทธเจ้า) ทั้งหลายจะอุบัติขึ้นมาหรือมิได้อุบัติ ขึ้นมาก็ตาม สัจธรรมที่ว่า “สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลาย ทั้งปวงเป็นอนัตตา” นั้นมีอยู่แล้ว

เพียงตถาคตได้มาตรัสรู้สัจธรรมนี้เท่านั้น เมื่อตรัสรู้แล้วก็ทรงนำมาตรัสสอน นำมาเปิดเผย นำมา แสดง นำมาบัญญัติ มาทำให้ง่ายขึ้นเท่านั้น” เพราะสัจธรรมนี้พระพุทธเจ้ามิได้ทรงสร้างขึ้น มิได้ทรง บัญญัติขึ้น เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้ว พระองค์เพียงมาตรัสรู้สัจธรรมนี้ เมื่อตรัสรู้แล้วก็ทรงนำมาเปิดเผย นำมา แสดง นำมาทำให้ง่ายเท่านั้น เพราะฉะนั้น พระองค์จึงมิได้สอนว่าจะต้องเชื่อตามที่พระองค์ทรงแสดง ทรงสอน แต่หากให้ใช้ปัญญาพิจารณาโดยแยบคายเสียก่อนแล้วค่อยเชื่อ ดังที่พระองค์เคยทรงสอน **ชาวกาลามะ แห่งเกสปุตตนิคม** แคว้นโกศลว่า “พวกเธออย่าเพิ่งปลงใจเชื่อเพียงเพราะได้ยินมาอย่างนี้ เพียงเพราะเขาทำมาเป็นปรัมปราสืบ ๆ กันมา เพียงเพราะอ้างปิฎกหรือคัมภีร์ และเพียงเพราะถือว่าสมณะ ผู้รู้เป็นครูของเรา เป็นต้น” เท่านั้น หากทรงสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองให้รอบคอบเสียก่อน แล้วจึงเชื่อ เพราะบาลีคำว่า “มา” คำเดียว เราแปลว่า “อย่า” บางทีเราแปลตามตัวจนเกินไป เช่นใน

กาลามสูตรนั้น บางท่านแปลว่า “อย่าเชื่อเพราะได้ยินมาอย่างนี้ อย่าเชื่อเพราะเขาทำสืบ ๆ มาเป็นประเพณี ฯลฯ อย่าเชื่อเพราะสมณะผู้นี้เป็นครูเรา” เป็นต้น ถ้าแปลอย่างนี้เป็นอันตราย เพราะคนสมัยนี้เขาศึกษาด้านจิตวิทยามาก เขาอาจค้านว่า ถ้าสอนว่า “อย่าเชื่อเพราะสมณะผู้นี้เป็นครูเรา” ละก็ ถ้าหากว่าสมณะผู้นี้มิได้เป็นครูเรา หรืออาจเป็นศิษย์ของเราละ ก็เชื่อได้กระนั้นหรือ เพราะฉะนั้นในการศึกษาในมหาวิทยาลัยระดับปริญญาโท ปริญญาเอก ยิ่งจะต้องรู้จักวิเคราะห์วิจัยให้มาก โดยเฉพาะในกาลามสูตรนั้น มีอยู่ตอนที่พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า “อย่าเพ่งปลงใจเชื่อเพราะการให้เหตุผลแบบตรรกะ” คนไม่เคยเรียนตรรกศาสตร์ (Logic) ก็จะสงสัยว่าทำไมไม่ให้เชื่อ เพียงเพราะการให้เหตุผลแบบตรรกะ อย่างคำสอนในธรรมนิยามสูตรที่ว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” นั้น อาจมีผู้ถามว่า “สิ่งที่ไม่เที่ยงทั้งปวงเป็นสังขาร สิ่งที่เป็นทุกข์ทั้งปวง เป็นสังขารใช่ไหม” ถ้าเราตอบว่า “ใช่” เขาก็จะแย้งว่า ถึงจะใช่แต่ก็ “ไม่สมเหตุสมผล” ก็จะมีปัญหาที่ว่า “ไม่สมเหตุสมผล” เพราะอะไร ถ้าคนที่ไม่ได้เรียนตรรกศาสตร์ให้เข้าใจแจ่มแจ้งแล้วก็จะงง เพราะในแง่ของตรรกศาสตร์นั้น ความจริงอาจไม่สมเหตุสมผล หรือความจริงไม่จริง อาจสมเหตุสมผลก็ได้ เช่น ถ้าเขาบอกว่า “สุนัขเป็นสัตว์สี่เท้า” ใช่ไหม เราก็จะต้องตอบว่า “ใช่” ถ้าเขาบอกว่าถึงจะ “ใช่” แต่ก็ “ไม่สมเหตุสมผล” เพราะอะไร เขาก็จะบอกว่า “สุนัขทุกตัวเป็นสัตว์สี่เท้า” หากจะพูดว่า “สัตว์สี่เท้าทุกตัวเป็นสุนัข” ใช่ไหม เราก็จะต้องตอบว่า “ไม่ใช่” แต่ถ้าเราบอกว่า “สัตว์สี่เท้าบางตัวเป็นสุนัข” ถึงจะถูก เพราะแมว กระต่าย วัว ควาย ม้า ลา ฯลฯ ก็เป็นสัตว์สี่เท้าแต่ไม่ใช่สุนัข ข้อนี้ฉันใดที่ว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” จะต้องว่า “สิ่งที่ไม่เที่ยงทั้งปวงเป็นสังขาร” ได้ตามความเป็นจริง แต่ตามหลักตรรกศาสตร์แล้วถึงจะจริง แต่ก็ “ไม่สมเหตุสมผล” นี้เราจะเห็นได้ว่าวิชาตรรกศาสตร์เป็นวิชาที่จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย ไม่ว่าจะเป็นระดับปริญญาตรี โท หรือ เอก ก็ตาม จำเป็นจะต้องรู้วิชาตรรกศาสตร์ เพื่อจะได้เข้าใจหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนแจ่มแจ้งขึ้น หรืออย่างในธรรมนิยามสูตรที่ว่า “ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา” นั้น ทำไมจะต้องว่า “ธรรมทั้งหลายทั้งปวง...” ทำไมไม่ใช้ว่า “สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา” จะได้เข้ากับ “สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์” ทำไมพอถึง “อนัตตา” จึงต้องใช้ “ธรรมทั้งหลายทั้งปวง” ด้วย ทั้งนี้เพราะคำว่า “ธรรม” ในที่นี้รวมทั้ง “สังขาร” และ “นิพพาน” ซึ่งมีใช่สังขาร ล้วนเป็นอนัตตาทั้งสิ้น แต่ถ้าเราจะบอกว่า “ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยง ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์” เพื่อจะได้เข้ากับ “ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา” อย่างนี้จะได้ไหม ก็ต้องตอบว่าไม่ได้ ถ้าเขาถามว่า ทำไมจึงไม่ได้เล่า ก็ต้องตอบว่า คำว่า “ธรรม” ในที่นี้รวมถึง “นิพพาน” ด้วย แต่นิพพานมิได้เป็นของไม่เที่ยง นิพพานมิได้เป็นทุกข์ หากเป็นที่ดับทุกข์ต่างหาก นี่แหละครับ ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าผู้ที่ศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรู้วิชา “ตรรกศาสตร์” ให้ถ่องแท้ด้วย จึงจะทำให้เข้าใจหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาได้อย่างลึกซึ้ง

ข้าพเจ้าสอนในมหาวิทยาลัยทั้งของรัฐและเอกชนหลายแห่ง คือ สอนทั้งวิทยาศาสตร์ ปรัชญา ประวัติศาสตร์ และตรรกศาสตร์ แต่ลูกศิษย์ที่ข้าพเจ้าได้เคยสอนไว้ จะจำข้าพเจ้าได้แม่น ก็เพราะในวิชา ตรรกศาสตร์ ซึ่งเป็นวิชาที่ยาก แต่ก็สนุก ลูกศิษย์บางคนเคยถามข้าพเจ้าว่า หนังสือตรรกศาสตร์ที่ข้าพเจ้า เขียนนี้ อ่านไม่รู้เรื่องเลย ข้าพเจ้าก็เลยบอกว่า “ข้าพเจ้ามิได้เขียนไว้ให้คนโง่อ่าน” ถ้าคุณซื้อหนังสือ ตรรกศาสตร์ไปอ่านแล้วรู้เรื่องก็ไม่จำเป็นต้องมาเรียนให้เสียเวลา” ทำให้ข้าพเจ้านึกถึงสมัยที่ศึกษาระดับ ปริญญาโทที่มหาวิทยาลัยเยล สหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยที่เข้ายากที่สุด และค่าเล่าเรียนแพงที่สุดในสหรัฐอเมริกา ข้าพเจ้าไปเรียนด้านปรัชญา เขากำหนดให้เรียน ๘ รายวิชา และให้จบภายใน ๒ ปี ทั้งต้องสอบภาษาเยอรมันหรือฝรั่งเศสให้ได้ ๑ ภาษา ถ้าสอบภาษาไม่ผ่าน ปริญญาก็ไม่ได้ ข้าพเจ้าเห็นว่า มีวิชาเอเชียอาคเนย์ศึกษารวมอยู่ด้วย ข้าพเจ้าจึงสมัครเรียนวิชาเกี่ยวกับเอเชียอาคเนย์ด้วย รวมทั้งหมด เป็น ๒๒ รายวิชา แต่ข้าพเจ้าเรียนจบภายในปีครึ่ง และภาษาบังคับ ข้าพเจ้าก็เรียนทั้ง ๒ ภาษา และสอบ ได้เกียรตินิยมซึ่งได้ยากมาก โพรโวนสต์ (Provost) ของมหาวิทยาลัยซึ่งก็คือ president นั้นเอง ได้ถาม ข้าพเจ้าเมื่อข้าพเจ้าไปสัมภาษณ์ท่าน ท่านได้ถามว่า ทำไมข้าพเจ้าไม่ทำปริญญาเอกต่อเล่า เพราะข้าพเจ้า เรียนและสอบได้เกียรตินิยม ข้าพเจ้าก็ได้เรียนท่านว่า “ไม่มีทุน” เพราะค่าเล่าเรียนที่นั่นแพงเหลือเกิน เคยมีผู้ถามข้าพเจ้าว่า “ทำไมเยลเขาจึงรับข้าพเจ้าเข้าเรียน?” ข้าพเจ้าก็ตอบว่า “ข้าพเจ้าไม่ทราบ เพราะข้าพเจ้าไม่ใช่เยล” ข้าพเจ้าตอบได้เพียงว่า “ทำไมข้าพเจ้าจึงสอบได้จบก่อนกำหนด โดยเขาไม่ได้ ไล่ออก” เมื่อข้าพเจ้าเข้าไปรับราชการที่ราชบัณฑิตยสถาน (บัดนี้เป็นราชบัณฑิตยสภา) ทั้ง ก.พ. เขาก็ ตีราคาให้ข้าพเจ้าเท่าปริญญาโท ทั้งนี้ข้าพเจ้าได้ปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิตที่ ก.พ. ยังไม่รับรอง แถมคนทั่ว ๆ ไปเขาบอกว่า “มหาจุฬาฯ เป็นมหาวิทยาลัยเถื่อน ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิตก็เป็น ปริญญาเถื่อน” ซึ่งข้าพเจ้าไม่สนใจ แต่กลับภาคภูมิใจที่ได้เป็นศิษย์มหาจุฬาฯ รุ่นแรก และรับปริญญา พุทธศาสตรบัณฑิตเป็นคนแรก และ ก.พ. ตีราคาปริญญาโทของข้าพเจ้าทั้ง ๆ ที่ปริญญาตรี ก.พ. ไม่รับรอง ซึ่งแม้ได้ปริญญาโท เขาก็ไม่ตีราคาให้ ลูกศิษย์ข้าพเจ้าที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่จบปริญญาตรี แล้วไป ต่อปริญญาโทที่ฟิลิปปินส์ ก.พ. เขาตีราคาให้เท่าปริญญาตรีเท่านั้น เพราะไปเรียนในมหาวิทยาลัยที่ ก.พ. ไม่รับรอง เลยให้เงินเดือนเท่ากับปริญญาตรีเท่านั้น แต่สำหรับข้าพเจ้าจึงนับว่าแปลกที่ปริญญาพุทธศาสตร บัณฑิตสมัยนั้น ก.พ. ไม่รับรอง แต่พอได้ปริญญาโทจากมหาวิทยาลัยเยลกลับมา ก.พ. กลับตีราคาให้ ตามวุฒิ ซึ่งปกติสมัยนั้นปริญญาโทเขาตีราคาให้แค่ ๒,๕๐๐ บาท แต่ข้าพเจ้ากลับได้ ๒,๗๕๐ บาท และ ปัจจุบันมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในโลก ไม่ว่าจะเป็นสหรัฐอเมริกา ยุโรป หรือ เอเชียต่างก็รับรองปริญญาตรีของ มหาจุฬาฯ ทั้งนี้ นี่เราจะเห็นว่าทุกทีกว่าเราจะได้นี้ ต้องต่อสู้ให้เขาเห็นคุณภาพและประสิทธิภาพ อย่างแท้จริงเสียก่อน แล้วเขาก็จะรับรองเอง แต่พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) เองก็ได้เขียนถึงข้าพเจ้าว่าเป็น “บุคคลที่บุกเบิก” ให้มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งทำให้ข้าพเจ้าภาคภูมิใจมาก

เมื่อพูดถึงวิชาตรรกศาสตร์ (Logic) แล้วทำให้ข้าพเจ้านึกถึงเมื่อคราวศึกษาอยู่ที่มหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย ข้าพเจ้าสนใจวิชาปรัชญามากเป็นพิเศษ เพราะเป็นวิชาที่ชวนให้ค้นหาเหตุผลอยู่ตลอดเวลา ซึ่งจำเป็นต้องใช้วิชาตรรกศาสตร์เข้ามามีส่วนประกอบในการหาเหตุผลด้วย แต่วิชาตรรกศาสตร์ที่เรียนในสมัยนั้นเป็นวิชาตรรกศาสตร์แบบตะวันตกคือแบบอินเดีย ซึ่งก็พอเข้าใจบ้าง ไม่เข้าใจบ้าง แต่รู้สึกว่ามันสนุกดี เพราะอาจารย์ที่สอนคือ ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร ท่านมีเทคนิคในการสอนที่น่าสนใจมาก ดังนั้น เมื่อข้าพเจ้าไปศึกษาต่อปริญญาโทที่มหาวิทยาลัยเยลจึงเรียนหนักไปในทางปรัชญาตะวันตก ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยวิชาตรรกศาสตร์ประกอบอยู่มาก แต่วิชาตรรกศาสตร์เขาสอนในระดับปริญญาตรีเท่านั้น ข้าพเจ้าจึงไปสมัครเรียน Logic กับเขาด้วย โดยเป็นวิชา “ออดิต” (audit) คือไม่ต้องสอบ อาจารย์ท่านสอนแบบตรรกศาสตร์ตะวันตกเป็นภาษาอังกฤษ ข้าพเจ้าก็ฟังรู้เรื่องบ้าง ไม่รู้เรื่องบ้าง อาจารย์มักถามข้าพเจ้าเสมอว่า เข้าใจไหม และถามว่า สงสัยอะไรไหม ข้าพเจ้าก็ตอบว่า No ทุกที อาจารย์เห็นว่าข้าพเจ้าเป็นชาวตะวันออกและเป็นพระด้วย เมื่อข้าพเจ้าตอบว่า No นั้น คือข้าพเจ้าไม่รู้เรื่องเลย แต่ท่านเข้าใจว่าข้าพเจ้ารู้เรื่อง และไม่สงสัยอะไร โดยเหตุที่ข้าพเจ้าฟังไม่ค่อยรู้เรื่องนี้แหละ ทำให้ข้าพเจ้าเมื่อกลับมาถึงห้องพัก แล้วก็พยายามอ่านหนังสือ Logic : Introduction ในบทที่อาจารย์สอนแล้ว แต่ข้าพเจ้าไม่รู้เรื่อง จึงต้องพยายามอ่านให้เข้าใจ เพื่อไปเรียนชั่วโมงต่อไป จะได้เข้าใจขึ้น ข้าพเจ้าทำอยู่อย่างนี้ ๕ ชั่วโมง พอถึงชั่วโมงที่ ๖ ข้าพเจ้ารู้ว่าอาจารย์จะสอนเรื่องอะไร ข้าพเจ้าก็อ่านไปก่อน ก็พอจะทราบวาทะตรงไหนที่อ่านแล้วพอเข้าใจ ตอนไหนอ่านแล้วมีข้อสงสัย และตอนไหนอ่านแล้วไม่รู้เรื่องเลย เวลาเข้าเรียนก็ต้องพยายามฟัง โดยเฉพาะตอนที่ข้าพเจ้าพอจะเข้าใจก็ต้องตั้งใจฟังเป็นพิเศษจริง ๆ ก็เลยทำให้เข้าใจ Logic ที่อาจารย์สอนได้ เมื่ออ่านหนังสือปรัชญาตะวันตก ทำให้รู้สึกว่ามันสนุกยิ่งขึ้น เมื่อข้าพเจ้าศึกษาจบหลักสูตร M.A. แล้วก็กลับมาปฏิบัติหน้าที่ที่มหาจุฬาฯ ทางมหาจุฬาฯ ก็ให้ข้าพเจ้าสอนปรัชญาตะวันตกและตรรกศาสตร์ ซึ่งทำให้เข้าใจตรรกศาสตร์มากขึ้น เพราะต้องเตรียมตัวไปสอนก่อนโดยพยายามอ่านหนังสือ Logic หลายเล่ม ต่อมาคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เริ่มเปิดเรียน เขาไม่มีอาจารย์สอนวิชาปรัชญาและตรรกศาสตร์ **จอมพลถนอม กิตติขจร** ซึ่งเป็นอธิการบดี ก็ให้เจ้าหน้าที่มานิมนต์ข้าพเจ้าไปสอนวิชาตรรกศาสตร์ แม้ตอนแรก ๆ ข้าพเจ้าไม่รับเพราะข้าพเจ้าไม่ถนัดในวิชานี้จริง ๆ แต่เมื่อถูกอ้อนวอนมาก ๆ เข้าก็เลยรับปากว่าจะไปสอน นับเป็นพระรูปแรกที่ไปสอนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพราะเคยไปสอนวิชาปรัชญาที่คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมาก่อนแล้ว แต่เมื่อจะต้องไปสอนวิชาตรรกศาสตร์ซึ่งข้าพเจ้ายังไม่ชำนาญ จึงต้องอ่านหนังสือ Logic อีกหลายเล่ม เพราะถ้าตัวเองไม่เข้าใจ จะไปสอนให้ผู้อื่นเข้าใจได้อย่างไร รู้สึกว่านักศึกษาและอาจารย์สนใจข้าพเจ้าเป็นพิเศษ เพราะเป็นพระนักเรียนนอกจากสหรัฐอเมริกา และเป็นเจ้าคุณที่หนุ่มที่สุดในสมัยนั้น เมื่อนักศึกษามาเรียนวิชาตรรกศาสตร์มาจากทุกคณะ เพราะมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตอนนั้นเขากำหนดให้นักศึกษาทุกคนไม่ว่าจะอยู่คณะใด ถ้ายังเป็นนักศึกษาปีที่ ๑-๒ อยู่ ต้องมาเรียนที่คณะศิลปศาสตร์ทุกคน ข้าพเจ้ายังจำ

ได้หลายคนซึ่งต่อมาเป็นรัฐมนตรีคือคุณบัญญัติ บรรทัดฐาน คุณไตรรงค์ สุวรรณคีรี คุณสุทัศน์ เงินหมื่น และคุณประจวบ ไชยสาส์น ที่ข้าพเจ้าจำได้เพราะท่านเหล่านี้ไปประกาศว่าข้าพเจ้าเป็นอาจารย์สอน ตรรกศาสตร์เขาทั้งนั้น และนักศึกษาก็ขอร้องให้ข้าพเจ้าเขียนคำบรรยายวิชาตรรกศาสตร์เพื่อพิมพ์เผยแพร่ ข้าพเจ้าจึงเริ่มเรียบเรียงวิชาตรรกศาสตร์ พิมพ์ออกมาเป็นเล่ม ๆ รวม ๓ เล่มจึงจบ และเวลานี้ได้พิมพ์ มากกว่า ๑๐ ครั้งแล้ว ต่อมานิสิตที่มหาจุฬาฯ ต้องเรียนตรรกศาสตร์ทุกรูป และบางรูปก็มาบอกข้าพเจ้าว่า หนังสือของอาจารย์อ่านยากอ่านแล้วไม่รู้เรื่อง” ข้าพเจ้าก็ตอบว่า “หนังสือนี้ข้าพเจ้าไม่ได้เขียนให้คนโง่อ่าน ถ้าท่านอ่านรู้เรื่องแล้ว จะต้องมาเรียนทำไม” ในที่สุดนิสิตทุกรูปที่เรียนตรรกศาสตร์จะบอกว่า เรียนตรรกศาสตร์สนุกที่สุด เพราะข้าพเจ้าเปิดโอกาสให้ซักถามได้เต็มที่ บางรูปสอบวิชาตรรกศาสตร์ ตกตั้งหลายครั้งก็มี และท่านก็ภาคภูมิใจที่สุดในที่สุดท่านก็สอบผ่านได้ มีบางรูปบอกว่า ท่านไม่มีเวลาเรียน ทุกชั่วโมง เพราะเป็นประธานนิสิตบ้าง อะไรบ้าง ข้าพเจ้าก็บอกว่าที่ท่านได้รับเลือกเป็นประธานนิสิตนี้ ก็นับเป็นเกียรติของท่านแล้ว แต่ถ้าท่านเรียนไม่ได้ถึงขนาดจะขอให้สอบได้นั้น ข้าพเจ้าให้ไม่ได้ เพราะข้าพเจ้าก็เคยเป็นประธานนิสิตมาก่อนแล้ว และเป็นคนแรกของพระภิกษุด้วย ทั้งนี้เพราะข้าพเจ้า ถือว่าการเป็นครูอาจารย์นี้จะต้องไม่มี “อคติ” คือความลำเอียง เพราะรัก เพราะเกลียด เพราะกลัว เพราะเขลา” แต่จะต้องมี “พรหมวิหารธรรม คือต้องมีเมตตาได้แก่ความรัก อยากให้นิสิตทุกรูปมีความรู้ แต่เวลาตรวจข้อสอบก็ต้องมี “อุเบกขา” คือความวางเฉย เป็นกลาง ถ้าลูกศิษย์ทำได้ดีถึงขนาดก็ให้ A คือมี “มุทิตา” คือ พลอยยินดีด้วย แต่ถ้าลูกศิษย์สอบตก ก็ต้องมี “กรุณา” คือความสงสาร ลูกศิษย์ที่ สอบตกก็ถามข้าพเจ้าเป็นอาจารย์ไม่สงสารผมหรือ ข้าพเจ้าก็ตอบว่า “สงสาร” แต่ความรู้ของท่านยังไม่ ถึงขนาด ข้าพเจ้าก็ได้แต่สงสาร แล้วปีหน้าหรือภาคฤดูร้อนจะสอนให้ใหม่ จนกว่าท่านจะมีความรู้ถึงขนาด พยายามได้จึงจะให้ “ผ่าน” คือสอบได้ ก็ไม่เห็นมีลูกศิษย์รูปใดเกลียดหรือโกรธข้าพเจ้าเลย

ที่ข้าพเจ้าสมัครไปรับราชการที่ราชบัณฑิตยสถาน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ ทั้ง ๆ ที่มีหลายคนคิดว่าข้าพเจ้าน่าจะไปสมัครเป็นข้าราชการที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ข้าพเจ้าไปสอน อยู่แล้ว เพื่อจะได้มีโอกาสได้รับพระราชทานโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็น “ศาสตราจารย์” บ้าง แต่ข้าพเจ้า กลับสนใจในตำแหน่ง “ราชบัณฑิต” มากกว่า เพราะความหมายว่า “บัณฑิตของพระราชฯ” ทั้งนี้ เพราะได้อ่านหนังสือปรัชญาของอาจารย์สมัคร บุราวาส ราชบัณฑิตด้านอภิปรัชญาหลายเล่ม เมื่อข้าพเจ้า ได้เข้ารับราชการที่ราชบัณฑิตยสถานแล้ว วันหนึ่งข้าพเจ้าได้เห็นหนังสือ Source of Chinese Tradition Source of Indian Tradition และ Source of Japanese Tradition ฉบับของมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย สหรัฐอเมริกาซึ่งข้าพเจ้าก็มีอยู่ชุดหนึ่ง ข้าพเจ้าได้เรียนท่านศาสตราจารย์พระอนุমানราชธน รักษาการ นายกราชบัณฑิตยสถานว่า หนังสือชุดนี้ดีมากเลย ท่านก็บอกว่า “ก็เพราะดีละซี ฉันทึ่งซื้อไว้ คุณจะไป แพลไหมเล่า?” ข้าพเจ้าก็เรียนท่านว่า “ถ้าท่านให้ผมแปล ผมก็จะแปลครับ” แต่อาจารย์เจริญ อินทรเกษตร

รักษาการเลขาธิการราชบัณฑิตยสถานบอกว่า “แปลไม่ได้นะ เพราะ ก.พ. เขาห้ามแปล เนื่องจากมีสภาวิจัยเป็นผู้แปลหนังสือต่างประเทศอยู่แล้ว” ข้าพเจ้าก็เรียนท่านว่า หนังสือที่สภาวิจัยแปล เขาก็ส่งมาให้ข้าพเจ้าตรวจอยู่หลายเล่ม ถ้าเราแปลเองก็ไม่จำเป็นต้องให้สภาวิจัยตรวจ ท่านก็บอกว่า “ถ้าอย่างนั้นคุณไปพบพันเอกจินดา ณ สงขลา เลขาธิการ ก.พ. ดุชิ เพื่อปรึกษาท่านว่าจะยอมให้ราชบัณฑิตยสถานแปลไหม” ขณะนั้นข้าพเจ้าเป็นเพียงวิทยากรโทเท่านั้น แต่ข้าพเจ้าก็กล้าไปพบเลขาธิการ ก.พ. และเรียนให้ท่านทราบถึงเรื่องนี้ ในที่สุดเลขาธิการ ก.พ. ก็อนุมัติให้แปลได้ ข้าพเจ้าจึงกลับมาเรียนให้เลขาธิการราชบัณฑิตยสถานทราบ และได้ขอให้ตั้งงบประมาณในการพิมพ์ได้เลย ข้าพเจ้าจึงเริ่มแปลหนังสือเล่มแรกคือ “บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน” ก่อน เพราะในเมืองไทย คนไทยที่เป็นลูกจีนหลานจีนหรือเชื้อสายจีนมีเกือบครึ่งประเทศ แต่ส่วนมากจะไม่รู้ปรัชญาของเล่าจื้อและขงจื้อเลย เอาแต่ไหว้เจ้ากันทุกปี หนังสือแต่ละเล่มหนา ๙๐๐ หน้าเศษ ข้าพเจ้าแปลจบภายใน ๘ เดือน เพราะได้ตั้งปณิธานไว้อย่างแน่วแน่ว่าวันหนึ่งข้าพเจ้าจะต้องแปลให้ได้ ๑๐ หน้า เข้า ๕ หน้า บ่าย ๕ หน้า เมื่อแปล “บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน” จบแล้ว ก็แปลชุด “บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย” และ “บ่อเกิดลัทธิประเพณีญี่ปุ่น” ต่อจนจบทั้งชุด ซึ่งมีความหนาเกือบ ๓,๐๐๐ หน้า ขนาด ๘ หน้ายก และที่ข้าพเจ้าภาคภูมิใจมากก็คือตามปกติหนังสือที่ข้าพเจ้าเขียนหรือปาฐกถาที่ข้าพเจ้ารวบรวมจัดตีพิมพ์นั้น ข้าพเจ้าจะเขียน “คำนำ” เองทุกเล่ม แต่ชุด “บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน” นี้ ข้าพเจ้าได้แปลให้ราชบัณฑิตยสถาน ผู้ที่จะเขียน “คำนำ” ก็ต้องเป็นนายกรัฐมนตรีสำหรับชุด “บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน” นั้น พระยาอนุমানราชธนเป็นผู้เขียนคำนำ และได้ยกย่องข้าพเจ้าไว้มาก ส่วนชุด “บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย” และ “บ่อเกิดลัทธิประเพณีญี่ปุ่น” นั้น พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ เป็นผู้ทรงเขียน “คำนำ” ให้และได้สดุดีข้าพเจ้าไว้มากเช่นเดียวกับพระยาอนุমানราชธน ทำให้ข้าพเจ้าภูมิใจมากที่ทรงหนังสือชุดบ่อเกิดลัทธิประเพณีทั้ง ๓ เล่ม ผู้เขียน “คำนำ” ล้วนเป็นนักปราชญ์ระดับโลก เพราะได้รับยกย่องจากยูเนสโกแล้วทั้งนั้น และต่อมาข้าพเจ้าก็แปลหนังสือ “เซน กับวัฒนธรรมญี่ปุ่น” ของ สสฺสึ อีกชุดหนึ่ง แล้วเสด็จในกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ก็ทรงเขียน “คำนำ” ให้เช่นเคย ในการแปลหนังสือนี้ข้าพเจ้าแปลให้ราชการราชบัณฑิตยสถาน โดยมีได้ค่าแปลแม้แต่บาทเดียว ซึ่งถ้าข้าพเจ้าแปลให้สภาวิจัย เขาให้หน้าละ ๑๐๐ บาท หนังสือ ๓,๐๐๐ กว่าหน้าก็จะได้เงินกว่าสามแสนบาท แต่ข้าพเจ้าถือว่าเรื่องเงินไม่ใช่เรื่องใหญ่ “เกียรติ” สำคัญกว่า เพราะข้าพเจ้าก็ถือคติว่า “ทำงาน เพื่องาน” (work for the sake of work) ไม่ใช่ทำงานเพื่อเงินหรือเพื่อยศ เพื่อตำแหน่ง เพราะถ้าเราทำงานเพื่อเงิน ถ้าไม่ได้เงินอย่างที่เราหวังไว้ ก็เป็นทุกข์ ถ้าเราทำงานเพื่อหวัญศหวังตำแหน่ง ถ้าไม่ได้ยศได้ตำแหน่งที่เราหวังไว้ก็เป็นทุกข์ แต่ถ้าเราทำงานเพื่องาน เมื่อเห็นผลงานของเราแล้ว เราก็เป็นสุข เป็นความภาคภูมิใจมาก มีคนชอบถามข้าพเจ้าเสมอว่า ข้าพเจ้าเอาเวลาที่ไหนมาเขียนหนังสือหนามากมายก่ายกอง ทั้งภาษาไทย ปรัชญา ประวัติศาสตร์ ฯลฯ ทั้งหมดนี้

เล่มละไม่ต่ำกว่า ๓๐๐ หน้า ข้าพเจ้าก็บอกว่าข้าพเจ้าเขียนหรือพูดได้ทุกเมื่อ ไม่ต้องรอให้ “มีอารมณ์” เสียก่อนจึงจะพูดหรือเขียนได้ ข้อสำคัญก็คือเราต้องเตรียมตัวไว้ให้พร้อมอยู่ทุกเมื่อ นี่เป็นปรัชญาชีวิตที่ข้าพเจ้าใช้อยู่แม่วันนี้

ตำแหน่งทางราชการที่ข้าพเจ้าภูมิใจมากที่สุด ก็คือตำแหน่ง “**ราชบัณฑิต**” ซึ่งได้ยากอย่างยิ่งยิ่งกว่านั้นก็คือข้าพเจ้าได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็น “ราชบัณฑิต ประเภทปรัชญา สาขาวิชาตรรกศาสตร์” เพราะตำแหน่งนี้ผู้ที่ดำรงเป็นคนแรกคือ**พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้า วรณไวทยากร หรือ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์** ข้าพเจ้าได้รับตำแหน่งนี้สืบต่อจากพระองค์ท่าน นับเป็นคนที ๒ แม้ข้าพเจ้าจะมีได้รับตำแหน่ง “**ศาสตราจารย์**” จากจุฬาฯ หรือ ธรรมศาสตร์ แต่ในที่สุดข้าพเจ้าก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็น “**ศาสตราจารย์พิเศษ**” ชุดแรกของมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พร้อมกับพระเดชพระคุณท่านเจ้าพระคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) ซึ่งทำให้ข้าพเจ้าภาคภูมิใจมาก ทั้งนี้เพราะข้าพเจ้าเป็นลูกชาวนาที่ยากจนที่สุดคนหนึ่ง เพราะเป็นชาวนาที่ไม่มียาแม่แต่ไร่เดียว เป็นลูกศิษย์วัดมาตั้งแต่ยังไม่ถึงนมแม่ และเป็นเปรียญ ๙ ประโยค เป็นพุทธศาสตรบัณฑิตรุ่นแรกจากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นสังฆการเลขาธิการมหาจุฬาฯ เมื่ออายุเพียง ๒๖ ปี ได้รับพระราชทานแต่งตั้งสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่ “**พระกวีวรญาณ**” เมื่ออายุ ๒๘ ปี ซึ่งแม้ในปัจจุบันยังไม่มีใครทำลายสถิติของข้าพเจ้าได้

แม้ข้าพเจ้าจะได้รับเกียรติแค่ไหน เพียงใด ข้าพเจ้าก็ยังระลึกถึงตัวเองอยู่เสมอว่า ข้าพเจ้าเป็นลูกชาวนาที่ยากจน เป็นลูกศิษย์วัด เป็นมหา เป็นเจ้าคุณ แม้สักहालाเพศแล้ว ใครจะเรียกว่าอาจารย์ ว่าท่านมหา หรือ ท่านเจ้าคุณ ข้าพเจ้าก็เฉย ๆ เพราะเป็นมาแล้วทั้งนั้น แต่บางคน ตอนบวชอยู่เป็น “มหา” พอสึกออกไป ใครเรียก “มหา” ก็โกรธ ก็อายเขา ทำไมต้องไปโกรธไปอายเขาด้วยเพราะเราเป็นเช่นนั้นจริง ๆ ทั้งนี้แม้เขาจะหาว่าเขยบ้าง ไม่ทันสมัยบ้าง ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นความเข้าใจผิด อาจเป็นเพราะตัวเองไปทำเขย ๆ ไว้ก็ได้ ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงมีลูกศิษย์ลูกหาที่บ้านในเมือง ทั้งในประเทศ ทั้งต่างประเทศ และก็ไม่เห็นมีใครเขยว่าข้าพเจ้าเขยเลย

ในปัจจุบันจะเห็นว่ามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้เปิดโอกาสให้ทุกคนไม่ว่าเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ก็เข้ามาศึกษาได้ตั้งแต่ปริญญาตรีถึงปริญญาเอก ลูกศิษย์บางคนจบปริญญาโทจากจุฬาฯ จากมทิดลฯ แล้วมาต่อปริญญาเอกที่มหาจุฬาฯ แล้วก็มิ้นิสิตมหาจุฬาฯ ก็มีอยู่เยอะแยะไปทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ทั้งนี้เพราะใน “**ปฏิภา**” **มหาธาตุวิทยาลัย รศ.๑๑๑** ในมาตรา ๑ ได้ระบุไว้ชัดเจนว่า**ให้เป็นที่ศึกษาเล่าเรียนของภิกษุสามเณรมหานิกายและคฤหัสถ์**ที่ทุกคนที่มาศึกษาในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จะได้มีความภาคภูมิใจที่ได้เป็นศิษย์มหาจุฬาฯ แต่ข้าพเจ้าขอรับรองว่าให้นิสิตทุกคนพยายามศึกษาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในลักษณะของการวิพากษ์วิจารณ์ การวิเคราะห์วิจัยให้มาก ๆ แต่อย่า

ลืมนำ ถ้าต้องการให้งานวิเคราะห์วิจัยสำเร็จดีจริง ๆ จำเป็นจะต้องรู้ “ตรรกศาสตร์” ให้ถ่องแท้ เพราะผู้ที่จะเป็นนักสอนนักเผยแผ่ศาสนาที่ดี ต้องเก่งตรรกศาสตร์ด้วย ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งเหตุผล ไม่ใช่เป็นศาสนาที่สอนให้เชื่ออย่างมกมาย ดังจะเห็นได้ว่าพระอรหันตสาวกชุดแรกที่พระพุทธเจ้าส่งไปประกาศพระศาสนานั้นล้วนเป็นพระอรหันต์ผู้ได้ปฏิสัมภิทา ๔ ทั้งนี้ ไม่ใช่สักว่าเป็นพระอรหันต์เท่านั้น เพราะผู้ได้ปฏิสัมภิทา ๔ นั้น จะต้องเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านเหตุ ด้านผล ด้านนิรุกติศาสตร์ก็จะต้องมีปฏิภาณไหวพริบที่จะโต้ตอบปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างรัดกุมและฉับพลันทันที เช่นพระนาคเสนที่โต้ตอบกับพระเจ้ามลิந்த ณะนั้น สุดท้ายนี้ข้าพเจ้าขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัยได้โปรดประทานจตุรพิธพรชัย คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ พร้อมทั้งปฏิภาณธรรมาสมมติ คุณสารสมมติ และขอความสุขสวัสดิ์ถึงมีแต่คณะผู้บริหาร คณาจารย์ นิสิต นักเรียนของมหาจุฬาฯ ทุกรูปทุกคนตลอดปี พ.ศ. ๒๕๖๐ และปีต่อ ๆ ไป เป็นนิจนิรันดร์เทอญ.

๒ มกราคม ๒๕๖๐